

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 15^{ΗΣ} ΙΟΥΝΙΟΥ 2006

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

Κωνσταντίνου Μηνᾶ, *Ίστορικά, ἀρχαιολογικά καὶ λαογραφικά τῆς Καρπάθου*, Κάρπαθος 2005, σσ. 277, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Νικολάου Κονομητῆ.

Ὁ κ. Κωνσταντῖνος Μηνᾶς, ὁμότιμος καθηγητῆς τοῦ Παν/μίου τοῦ Αἰγαίου, δὲν εἶναι ἄγνωστος στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Τὸ βιβλίον του «Ἡ γλῶσσα τῶν δημοσιευμένων μεσαιωνικῶν ἐλληνικῶν ἐγγράφων τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας» ἔχει βραβευθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία καὶ ἔχει ἐκδοθεῖ μὲ δαπάνες τῆς δύο φορές. Ἐνα ἄλλο ἀξιόλογο βιβλίον του, τὸ «Τοπωνυμικὸ τῆς Καρπάθου», τὸ παρουσίασε ὁ ὁμιλῶν τὸ 2003.

Ὁ κ. Μηνᾶς εἶναι γλωσσολόγος. Ὅμως, ὅπως συμβαίνει μὲ πολλοὺς ἐπιστήμονες, ἔχει καὶ αὐτὸς τὶς ἐπιστημονικὲς του προτιμήσεις. Καρπὸς τῶν μὴ γλωσσικῶν ἐνδιαφερόντων του εἶναι τὰ 22 ἄρθρα ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ βιβλίον ποὺ σᾶς παρουσιάζω. Τὰ κείμενα αὐτὰ εἶχαν ἀρχίσει νὰ γράφονται ἀπὸ τὸ 1958, ὅταν ὁ κ. Μηνᾶς ἦταν φοιτητῆς στὸ Α.Π.Θ. Ἀναφέρονται σὲ ζητήματα ἱστορικά, ἀρχαιολογικά καὶ λαογραφικά τῆς Καρπάθου, ποὺ εἶναι τὸ γενέθλιον νησί τοῦ συγγραφέα. Ἐχουν δημοσιευτεῖ κατὰ καιροὺς σὲ διάφορα ἔντυπα, κυρίως καρπαθολογικά, ποὺ γιὰ τοὺς πολλοὺς -ἰδιαιτέρα τοὺς μὴ Καρπαθίους- εἶναι δυσεύρετα.

Θὰ πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ τὸ ὅτι καὶ στὰ κείμενά του αὐτὰ ὁ κ. Μηνᾶς δὲν ἐργάζεται ὡς ἐρασιτέχνης, ἀλλὰ ὡς εἰδικός. Οἱ ἀπόψεις του, πάντοτε τεκμηριωμένες, ἀποτελοῦν σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἱστορικὴ, τὴν ἀρχαιολογικὴ καὶ -περισσότερο- τὴ λαογραφικὴ ἔρευνα τῆς Καρπάθου.

Τὸ βιβλίον χωρίζεται σὲ τρία μέρη: α) Ἱστορικοαρχαιολογικά, β) Λαογραφικά, γ) Διάφορα.

Στὸ πρῶτο ἄρθρο ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀρχαία πόλη Νίσυρον, «ὁμώνυμον τῆ τῶν Νισυρίων νήσῳ», ποῦ ὅπως ὑποστηρίζει, βρισκόταν στὴ θέση Παλάτια τῆς νησιίδας Σαρία. Ὑποστηρίζει ἀκόμα ὁ συγγραφέας ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Πορθμίου Ποσειδῶνος βρισκόταν στὴ θέση ὅπου βρίσκεται σήμερα τὸ ναῦδριον τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, πολὺ κοντὰ στὸν πορθμὸ Καρπάθου-Σαρίας, τὸ σημερινὸ Στενό. Ἡ πόλη Νίσυρος, ποῦ διατηρήθηκε καὶ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, φαίνεται ὅτι ἔγινε ὀρμητήριον τῶν Ἀράβων πειρατῶν καὶ ὅτι καταστράφηκε ἀπὸ τὸν σεισμὸ τοῦ 1304. Ἀξιόλογη εἶναι ἡ ἐπισήμανση ὅτι τὸ *Ράδιος* σὲ ἐπιγραφῇ *Ἐπαίνετος Ράδιος* δὲν εἶναι ὀνομαστικὴ, ἀλλὰ εἶναι ἡ γενικὴ τοῦ ἀρσενικοῦ ὀνόματος ὁ *Ράδις*.

Σὲ κριτικὴ ἐνὸς βιβλίου γιὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ στὴν Κάρπαθο ὁ συγγραφέας κάμνει χρήσιμες παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις, κυρίως γλωσσικῆς. Στὸ ἐπόμενο ἄρθρο τοῦ διερωτᾶται ἂν ὑπῆρξε ποτὲ πόλη *Κάρπαθος* στὸ Πίνι τῆς Βολιάδας, γιὰ τὴν θέση αὐτὴ δὲν μᾶς ἔδωσε ἀξιόλογα εὐρήματα. Κατὰ τὸν συγγραφέα, ἡ πόλη *Κάρπαθος* ταυτίζεται ἴσως μὲ τὸ ἀρχαῖο *Ποσειδῖον* τῆς Καρπάθου.

Στὸ ἄρθρο ποῦ ἀκολουθεῖ, ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει ὅτι τὸ *Σανβατουῶδος* βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 4ου-5ου αἰ. μ.Χ. δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ *Σανβατίδος*, γενικὴ τοῦ *Σανβατίς*, ὅπως ἔγραψε ἰταλὸς καθηγητῆς, ἀλλὰ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν τύπον *Σαββατῶ* μὲ τὴν κατάληξιν -ουδος τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου.

Στὸ ἴδιον ἄρθρο δημοσιεύει φωτογραφία πῆλινης σφραγίδας ἄρτων, τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ., μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΕΥΛΟΓΙΑ ΘΕΟΥ ΕΦ' ΗΜΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΑ ΤΕΚΝΑ ΗΜΩΝ.

Στὸ σύντομο ἀλλὰ διδακτικὸ ἄρθρο τοῦ «Διδάγματα ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐπιγραφῆς τῆς Καρπάθου» ὁ συγγραφέας: α) ἐξαίρει τὸν Μηνόκριτον Μητροδώρου, ἰκανὸν καὶ ἀνεπίληπτον γιὰ τὸ ποῦ πάνω ἀπὸ 20 χρόνια προσέφερε τὴς ὑπηρεσίας τοῦ στοῦς Βρυκουντίους «μισθὸν οὐ δεξάμενος», β) ἐξαίρει ἐπίσης τὸν δῆμο τῶν Βρυκουντίων, ποῦ, ἀναγνωρίζοντας τὴν εὐεργεσίαν τοῦ γιαιτροῦ, ἀποφάσισε νὰ τοῦ ἀποδώσει τὴς πιὸ μεγάλες τιμῆς ποῦ μποροῦσε.

Τὸ ὅτι ὑπῆρχε τὸ «κοινὸν τῶν Καρπαθίων» ἀποτελεῖ κατὰ τὸν συγγραφέα διδάγμα ἐνότητος καὶ γιὰ τοὺς σημερινούς Καρπαθίους. Τέλος, ἡ φράση «συλλύειν αὐτοὺς ἐφ' ὁμολογουμένους μεσιτεύοντας τοῦ δάμου ἀμῶν» διδάσκει ἐπίσης τοὺς ἀπογόνους τοὺς, μὲ ποιὸν τρόπο καὶ αὐτοὶ πρέπει νὰ λύνουν τὴς διαφορὰς τοὺς.

Στὸ ἐκτενὲς ἄρθρο τοῦ «Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ὀλύμπου στὴν ἐπανάστασιν τῆς

Καρπάθου (1944)» αναφέρεται στα γεγονότα της δύσκολης εκείνης περιόδου. Ίδιαίτερα αξίζει να υπογραμμισθεί η ανεύρεση και δημοσίευση του πρώτου πρακτικού που συντάχθηκε στην ελληνική γλώσσα μετά από πολλών αιώνων δουλεία.

Στο επόμενο άρθρο ο συγγραφέας αναφέρεται στην εθνική δράση του Έμμ. Ν. Παπαμανώλη, φοιτητή από την Όλυμπο, στα βασανιστήρια και στον πρόωρο θάνατό του.

Το τελευταίο άρθρο της α' ενότητας, το οποίο έχει γραφεί σε συνεργασία με άλλον, αναφέρεται στην Όλυμπο (και το επίνειό της, το Διαφάνι), στη γεωγραφική της θέση, στην αρχαία της εποχή, στην ετυμολογία των τοπωνυμίων Όλυμπος και Διαφάνι, στη νεότερη εποχή της, στις ασχολίες των κατοίκων, στο ολυμπίτικο σπίτι, στο γλωσσικό ιδίωμα, στο τραγούδι, τη μουσική, τον χορό και στη φορεσιά.

Τη β' ενότητα του βιβλίου την απαρτίζουν τὰ «Λαογραφικά». Το α' άρθρο, για τὰ επώνυμα των κατοίκων της Όλυμπου, ό κ. Μηνάς τὸ ἔγραψε ὅταν ἀκόμα ἦταν φοιτητὴς καὶ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικό «Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον».

Στὸ δεύτερο ἄρθρο καταγράφονται καὶ ἐρμηνεύονται 169 «γνωμικὲς παροιμίες» καὶ 146 «κυρίως παροιμίες». Καὶ στὸ επόμενο ἄρθρο ἀσχολεῖται με ἀθησαύριστες παροιμίες τῆς Καρπάθου, ἐδῶ ὅμως ἀναζητεῖται σὲ ἀρχαία καὶ μεσαιωνικά κείμενα ἢ πρώτη μορφή των παροιμιῶν, π.χ. «στοῦ κουφου τὴν πόρτα // θέλεις χτύπα, θέλεις ἄροντα» ἀναφέρεται ὅτι στὸν Γρηγόριο τὸν Κύπριο λέγεται «παρὰ κωφῶ διαλέγει» καὶ στὸν Φώτιο «κωφῶν δὲ ἄρα θύρας κόπτοντας».

Τὸ ἄρθρο του «Τὰ Κάλαντα τῆς Καρπάθου» ἦταν φοιτητικὴ ἐργασία ποὺ ἐπαινέθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ του Στίλωνα Κυριακίδη καὶ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικό «Λαογραφία».

Στὸ ἄρθρο του «Νανουρίσματα τῆς Καρπάθου» καταγράφονται ἀνέκδοτα καὶ –λίγα– γνωστὰ νανουρίσματα, καὶ σχολιάζονται λεξικολογικά καὶ πραγματολογικά.

Μὲ τὸ ἄρθρο του «Γεωγραφικὰ ὀνόματα στὰ τραγούδια τῆς Καρπάθου» ἐπιδιώκει νὰ χρονολογήσει τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Καρπάθου με βάση τὰ ὀνόματα χωρῶν, νησιῶν, πόλεων ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτὰ καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ δημοτικὰ τραγούδια μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὸν 15ο αἰῶνα. Σὲ ἐπίμετρο τοῦ ἄρθρου ἐκτίθεται ἡ συγγένεια τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Καρπάθου καί, στὸ τέλος, προτείνεται ἡ σύνταξη θεματολογικοῦ καταλόγου τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Ἑλλάδας.

Στὸ ἄρθρο «Ἐνα ἀρχαῖο μοτίβο στὸ τραγούδι τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας», ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ πρωτομάστορας ἐπὶ τῇ βάσει ὑπολογισμῶν προκρίνει νὰ θυσιάσει τῇ γυναίκα του, τὸ παραβάλλει μὲ τὸ ὅτι ἡ Ἀντιγόνη στὴν ὁμώνυμη τραγωδία δικαιολογεῖ τὴν ταφή τοῦ ἀδελφοῦ της. Τὴ θέση αὐτὴ τοῦ συγγραφέα τὴν ἀντικρούει ὁ Alan Dudes, ἀλλὰ ὁ κ. Μηνάς ἐπιμένει ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν θὰ πρέπει νὰ παύσουν νὰ ἀναζητοῦν στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα τὴν ἀρχὴ νεοελληνικῶν λαογραφικῶν φαινομένων.

Στὸ ἐπόμενο ἄρθρο ὁ συγγραφέας ἀναζητεῖ τὴν καταγωγὴ μερικῶν λαογραφικῶν φαινομένων τῆς Καρπάθου: τὸ στήσιμο τῶν «τρουλλιών», ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μοιρολογοῦνται οἱ Καρπαδιές, ἡ καταγωγὴ 18 καρπαδιακῶν παροιμιῶν, κ.ἄ. Στὸ ἐπόμενο προσθέτει νεότερα στοιχεῖα γιὰ τὰ «τρουλλία» καὶ γιὰ τὸ μοιρολόγισμα καί, μὲ βάση ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς –κυρίως τὸν Ἀθήναιο– ἀνευρίσκει τὴν ἀρχὴ λαογραφικῶν φαινομένων τῆς Καρπάθου, π.χ. τὶς εὐχὲς γιὰ τὸ φτάρνισμα, τὴ χρῆση κοινοῦ ποτηριοῦ, τὰ χοιροσφάγια κ.ἄ.

Στὸ ἄρθρο «Τὰ Καρπαδιακὰ ἰδιώματα. Λαογραφικὲς εἰδήσεις στὸ λεξιλόγιό τους», ἀφοῦ πρῶτα τοποθέτησε γλωσσογεωγραφικὰ τὰ ἰδιώματα τῆς Καρπάθου, ἀσχολεῖται κατόπιν μὲ τὶς λαϊκὲς συνήθειες ποῦ συνδηλώνονται μὲ τὶς λέξεις ὁ Γαλλουᾶς¹, τὸ βοργόνι², ἡ γίλλα³ κ.ἄ.

Τελευταῖο στὴν ἐνότητα τῶν Λαογραφικῶν εἶναι τὸ ἄρθρο «Κοινωνιολογία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Καρπάθου», μὲ τὸ ὁποῖο ἐκθέτει τὸν κώδικα τῆς ἠθικῆς δεοντολογίας ποῦ διέπει τὴν κοινωνία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, τὶς αἰσθητικὲς προτιμήσεις, τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ψυχικὰ χαρίσματα, τὰ ἰδανικὰ καὶ τὶς ἀδυναμίες τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης.

Ἡ τελευταία, ἡ τρίτη ἐνότητα περιλαμβάνει δυὸ ἄρθρα: Τὸ πρῶτο μὲ τὸν τίτλο «Ἐνα γεωλογικὸ φαινόμενο τῆς Καρπάθου» ἀσχολεῖται μὲ τὴν κατὰ 4 μέτρα περίπου ἀνύψωση τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Καρπάθου, φαινόμενο ποῦ διαπιστώνεται ἐπίσης στὴ νότια καὶ δυτικὴ Κρήτη καὶ στὴν ἀνατολικὴ Ρόδο. Μὲ τὸ δεύτερο ἄρθρο, ὁ κ. Μηνάς ἀπευθύνεται ὡς δάσκαλος στοὺς νέους τῆς Καρπάθου καὶ τοὺς μιλά κυρίως γιὰ τὴν ἀγάπη, ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.

1. Γαλλουᾶς = γυαλλούρης, αὐτὸς ποῦ βασκαίνει.

2. Βοργόνι = τὸ γκρινιάρικο παιδί.

3. Γίλλα = τὸ ψωμί ποῦ φτιάχνουν τὴν 1η Κυριακὴ τῶν νηστειῶν οἱ μικρομάνες.

Μανόλη Παπαθωμόπουλου (ἐκδ.), Μανόλη Βαρθούνη (σχόλ.), Βερναδάκειος Μαγικός Κώδικας. Εισάγωγον τῆς Μαγείας τῆς πάλαι ποτέ, Ἀθήνα 2006. Πραγματεΐα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 61, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Νικολάου Κονομητῆ.

Ὁ ἄνθρωπος στὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ σήμερα, πιστεύει ὅτι ἡ τύχη του ἐξαρτᾶται ἀπὸ ποικίλες ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, τὶς ὁποῖες ἐπιζητεῖ νὰ πλησιάσει καὶ νὰ ἐξιλεώσει. Στὶς μονοθεϊστικὲς θρησκείες οἱ δυνάμεις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ διαχωρίζονται εὐκρινῶς σὲ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα. Ἔτσι στὸν χριστιανισμό ὁ Θεὸς μὲ τοὺς ἀγγέλους ἐκπροσωπεῖ τὸ καλὸ, ἐνῶ ὁ Σατανᾶς καὶ οἱ διάβολοι ἐκπροσωποῦν τὸ κακὸ. Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ ἐμποδίσει κάποιον ποῦ θέλοντας νὰ βλάψει κάποιον ἄλλον προσφεύγει στὸν Σατανᾶ. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὸν Φάουστ, ὁ ὁποῖος γιὰ νὰ ἐπιτύχει αὐτὸ ποῦ ἐπιθυμοῦσε ἔγινε ὑπὸ τῆς ἐπιτήρυξης τοῦ κακοῦ.

Στὴν ἀρχαιότητα, ἐπειδὴ οἱ θεοὶ δὲν θεωροῦνταν ἐξ ὀρισμοῦ ὡς δυνάμεις τοῦ καλοῦ, συχνὰ οἱ ἄνθρωποι ζητοῦσαν τὴ βοήθειά τους καὶ γιὰ τὴ διάπραξη ἐκνόμων πράξεων. Σημασία εἶχε κυρίως νὰ κατορθώσει κανεὶς νὰ πείσει τὸν θεὸ νὰ ἐκτελέσει τὴν ἐπιθυμία του (εὐχὴν τελεῖν). Ἔτσι καὶ ἡ Κλυταιμνήστρα, ὅταν σκοτώνει τὸν Ἀγαμέμνονα, ζητᾶ τὴ βοήθεια τοῦ Δία γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου της, Αἰσχ. Ἀγ. 973: Ζεῦ Ζεῦ τέλειε, τὰς ἐμὰς εὐχὰς τέλει. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ δυνάμεις ποῦ εἶναι τεταγμένες νὰ προσπλῖζον τὸ δίκαιο μποροῦν νὰ μεταστραφοῦν καὶ νὰ ὑποστηρίξουν τὸ ἄδικο. Ὁ Πλάτων στὴν Πολιτεία (364 a-c) ἀναλύει τὴν ἀντινομία στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ μαγεία.

Γιὰ νὰ ἐπιτύχει ἡ μαγεία - μαύρη ἢ λευκὴ - χρησιμοποιεῖ ποικίλα μέσα (φίλτρα, θέλγητρα, γοητείες, ξόρκια, καταδέσμους κ.ἄ.). Οἱ κατάδεσμοι ποῦ ἦταν τὸ συνήθεστο μέσο μαύρης μαγείας ἀπευδύνονταν συνήθως σὲ χθόνιες θεότητες καὶ ἦταν κατάρες ποῦ συνεπάγονταν μαγικὴ δραστηριότητα. Ἀρχίζουν ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ., ἔχουν διασωθεῖ περίπου 1500 δείγματα καὶ ἔχουν ἐκδοθεῖ σὲ μεγάλες συλλογὲς ἀπὸ φιλόλογους καὶ θρησκευσιολόγους. Συνάμα ἤδη ἀπὸ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ διάφορες εὐχὲς καὶ κατάρες καταχωρίζονται σὲ παπύρους, τοὺς λεγόμενους μαγικοὺς παπύρους. Καὶ αὐτοὶ ἔχουν ἐκδοθεῖ μὲ σπουδαιότερη τὴ συλλογὴ Preisdanz-Heinrich. Στὸν Μεσαίωνα δημιουργήθηκαν ἀπόκρυφα βιβλία μὲ μα-

γικές οδηγίες που φέρουν τὸ ὄνομα σολομωνικὲς ἀπὸ τὸν βασιλιὰ τῶν Ἑβραίων Σολομώντα, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὴν ἑβραϊκὴ παράδοση εἶχε καὶ μαγικὲς ιδιότητες.

Παρὰ τὸν βασικὸ ὀριακὸ χαρακτήρα τῆς μαγείας αὐτὴ ὑπῆρξε, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι, μέρος τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, γι' αὐτὸ καὶ οἱ διάφορες συνήθειες καὶ πράξεις μας γύρω ἀπὸ εὐχές καὶ κατάρες, προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες καὶ ἄλλα πολλὰ που καταγράφονται στὶς σολομωνικὲς.

Ὁ “Βερναρδάκειος Μαγικὸς Κώδικας” εἶναι σύμμεικτο καὶ ἀκέφαλο μαγικὸ χειρόγραφο, ποὺ βρέθηκε τὸ 1968 ἀπὸ τὸν κ. Μανόλη Παπαθωμόπουλο, ὁμοτιμο καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, στὴν ἐκποιούμενη, τότε, σπουδαία βιβλιοθήκη ἑνὸς μέλους τῆς οἰκογένειας Βερναρδάκη. Τὸ χειρόγραφο δώρησε ὁ διαχειριστὴς καὶ κληρονόμος τῶν Βερναρδάκηδων κ. Ἡλίας Ρίζος στὸν κ. Παπαθωμόπουλο, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ τὸ ἐξέδιδε μὲ τὸ ὄνομα τῶν εὐεργετῶν του. Εἶναι δὲ εὐχῆς ἔργον ποὺ ἡ ὑπόσχεση αὐτὴ πραγματοποιήθηκε καὶ μάλιστα διὰ τῶν ἐκδόσεων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, στὴ σειρά τῶν Πραγματειῶν, στὴν ὁποία προστέθηκε ἔτσι ἄλλη μία λαμπρὴ, σὲ ἐμφάνιση καὶ περιεχόμενο, μελέτη.

Μετὰ τὴ σύντομη καὶ ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή (σσ. 11-25), ὅπου ἡ περιγραφή καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ κώδικα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔνταξή του στὴν παράδοση τῶν χειρῶν “σολομωνικῶν” τῆς παραδοσιακῆς μας μαγείας, μαζί μὲ τὴ σύνοψη τῶν ἐκδοτικῶν ἀρχῶν ποὺ ἀκολουθήθηκαν, κοινὸ πόνημα τῶν δύο συγγραφέων τοῦ τόμου, ἀκολουθεῖ ἡ πλήρης κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου (σσ. 29-322) ἀπὸ τὸν κ. Παπαθωμόπουλο. Κατὰ τὴν ἔκδοση περιλαμβάνονται στὸ κείμενο ὅλα τὰ πλούσια μαγικὰ σχέδια καὶ voces magicæ ποὺ συνοδεύουν τὶς καταγραφὲς τῶν μαγικῶν συνταγῶν, πράγμα ποὺ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι χαρίζει στὶς σελίδες τοῦ τόμου μία ἐντυπωσιακὴ ἐμφάνιση, ἐπισημαίνει τὴν ἐπιστημονικὴ του πληρότητα.

Ἀκολουθοῦν 469 πυκνὰ σχόλια σὲ λεπτομέρειες καὶ διατυπώσεις τοῦ μαγικοῦ κειμένου (σσ. 325-415), γραμμένα ἀπὸ τὸν ἀναπληρωτὴ καθηγητὴ τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καὶ Ἐθνολογίας τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, κ. Μανόλη Βαρθούνη. Στὰ σχόλια αὐτὰ γίνεται ἐκτενὴς χρῆση τῆς ἑλληνικῆς καὶ διεθνοῦς σχετικῆς βιβλιογραφίας, ποὺ ὑπομνηματίζει καὶ ἐπεξηγεῖ τὸ κείμενο ποὺ προηγεῖται, ὥστε νὰ εἶναι κατανοητὸ καὶ εὐκόλα χρησιμοποιήσιμο ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα.

Ὁ τόμος κλείνει μὲ γλωσσικὸ ὑπόμνημα (σ. 417), ὅπου ἐξηγοῦνται τουρκικὲς, περσικὲς, ἑβραϊκὲς καὶ ἀραβικὲς λέξεις τοῦ κειμένου, μὲ ταύτιση τῶν χωρίων ἀπὸ τὸ Κοράνιο ποὺ ὑπάρχουν στὸ κείμενο (σ. 419), μὲ τὴ βασικὴ βιβλιογρα-

φία τῶν σχολίων καὶ τῆς εἰσαγωγῆς (σσ. 421-427), ἀλλὰ καὶ μὲ πίνακες λέξεων τοῦ κειμένου (σσ. 429-435) καὶ θεμάτων ποὺ περιλαμβάνονται στὸ χειρόγραφο (σσ. 437-440) καὶ στὰ ἐκτενῆ σχόλια (σσ. 440-443), ὥστε τὸ μαγικὸ κείμενο νὰ εἶναι εὐκόλα χρησιμοποίησιμο ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες καὶ τοὺς μελετητές.

Μαγικὰ χειρόγραφα ἔχουν καὶ παλαιότερα δημοσιευθεῖ ἀπὸ τοὺς Α. Delatte, Φ.Ι. Κουκουλέ, Γ.Κ. Σπυριδάκη, Α.Β. Οἰκονομίδη, Β. Σκουβαρά κ.ἄ. Ἐδῶ ὅμως ἔχουμε μίᾳ μοναδική, τόσο σὲ ἔκταση ὅσο καὶ σὲ περιεχόμενο, πηγὴ, ποὺ ἐκδίδεται καὶ σχολιάζεται μὲ ὑποδειγματικὸ τρόπο, παρέχοντας ἄφθονο καὶ ἄριστα μελετημένο ὕλικό. Ἐπωδῆς καὶ κατὰδεσμοί, μαγικὲς σφραγίδες καὶ ἐκτενεῖς ὁδηγίες γιὰ τὴν κατασκευὴ μαγικῶν κύκλων καὶ τῶν ἐργαλείων τοῦ μάγου (μαχαίρι, χαρτί, δαχτυλίδι, σφραγίδες κ.λπ.), θυμιάματα, ιδιότητες καὶ ἐπιδράσεις τῶν πλανητῶν μὲ τὶς βοτάνες καὶ τὰ καλέσματά τους, μαγικὲς συνταγὲς γιὰ εὕρεση θησαυρῶν καὶ διευθέτηση ἀνθρωπίνων σχέσεων, σεληνοδρόμια καὶ καλαντολόγια, ὀνόματα ἀγγέλων καὶ δαιμόνων, ἀλλὰ καὶ καλέσματα πνευμάτων, συναποτελοῦν ἓνα εἶδος μαγικῆς ἐγκυκλοπαιδείας ποὺ διατρέχει ὅλο τὸν πολύχρωμο κόσμο τῆς ἑλληνικῆς μαγικῆς παράδοσης.

Εἶναι ἀπολύτως χαρακτηριστικὸ ὅτι, κατὰ τὰ σχόλια, πολλὰ στοιχεῖα, ἀντιλήψεις, νοοτροπίες καὶ μαγικὲς τελετουργίες τοῦ χειρογράφου ἐπαναλαμβάνονται σὲ ἀρχαῖες καὶ μεσαιωνικὲς μαγικὲς πηγές, καὶ ἀρχαῖα λογοτεχνικὰ κείμενα, σὲ ἀστρολογικοὺς κώδικες καὶ μαγικοὺς παπύρους. Ὁ ὑπότιτλος τῆς μελέτης, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο, εἶναι ἀπολύτως ἐνδεικτικός: «Εἰσάγων τῆς Μαγείας τῆς πάλαι ποτέ». Πράγματι, πρόκειται γιὰ μίᾳ ὀλόκληρῃ εἰσαγωγῇ στὴ μαγικὴ μας παράδοση μὲ τὶς πανάρχαιες ρίζες της, τὶς ἀσσυριακὲς, βαβυλωνιακὲς, ἐβραϊκὲς, περσικὲς καὶ αἰγυπτιακὲς. Αὐτὰ ἀναδεικνύονται μὲ ἐπάρκεια στὰ ἐκτενῆ καὶ τεκμηριωμένα σχόλια, ἐνῶ ἡ ἴδια ἢ ἐκδοσις, μὲ τὴν ἰδιαίτερα φροντισμένη τυπογραφικὴ μορφή της, ἀποτελεῖ μαρτυρία αὐτῆς τῆς ἐπιστημονικῆς πραγματικότητος.

Πρόκειται γιὰ ἓνα ἔργο ποὺ θὰ καταλάβει ἐξέχουσα θέσις στὴ σχετικὴ ἐπιστημονικὴ βιβλιογραφία καὶ θὰ χρησιμοποιηθεῖ ἐκτενῶς λόγῳ τῆς σπουδαιότητάς του ὡς πηγῆς ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς περιεκτικότητος τῶν σχολίων ποὺ τὸ συνοδεύουν. Ἐνα ἔργο ποὺ θέτει πρότυπο καὶ ἀποτελεῖ πιλοτικὴ περίπτωση ἐκδόσεως μαγικοῦ χειρογράφου, ἓνα ὑπόδειγμα γιὰ τὶς ἀνάλογες ἐκδόσεις παρόμοιων πηγῶν, ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν στὸ μέλλον.

Δὲν θὰ ἦταν, λοιπόν, ὑπερβολή, ἂν ἔλεγε κανεὶς ὅτι αὐτὴ ἡ editio princeps μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὸ πρότυπο γιὰ ἀνάλογες μελλοντικὲς ἐκδόσεις παρόμοιων πηγῶν.

Spiros Vrionis, *The mechanism of catastrophe: The Turkish pogrom of September 6-7, 1955, and the destruction of the Greek community of Istanbul*, New York, 2005, υπό του Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Κωνσταντίνου Σβολόπουλου.

1. Τὰ γεγονότα τῆς 6ης Σεπτεμβρίου 1955 ἀποτελοῦν μείζον ἱστορικό γεγονός.

Προσδιόρισαν σὲ εὐρύτερη χρονική διάρκεια τὴν πορεία τῆς ἴδιας τῆς Τουρκίας – σὲ ἐπίπεδο πολιτικό, οἰκονομικό, κοινωνικό. Κατέδειξαν, εἰδικότερα, ὅτι ὁ μεσσιανικός φανατισμός δὲν ἔχει ἐκβληθεῖ ἀπὸ τὴν τουρκική κοινωνία καὶ ἐπιβεβαίωσαν τὴν ἄρνησή της νὰ σεβαστεῖ τὰ δικαιώματα τῶν μειονοτήτων ἢ καὶ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν της. Ὁριοθέτησαν καθοριστικὰ τὴν ἀπόπειρα γιὰ ἐλληνοτουρκική προσέγγιση ποὺ εἶχαν ἐγκαινιάσει ὁ Βενιζέλος καὶ ὁ Κεμάλ καὶ εἶχε ἔνδερμα ἐνστερνιστεῖ ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἀθηναγόρας. Σφράγισαν, τέλος, ὀριστικά τὴν πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Κωνσταντινούπολης πρὸς τὸν ὀλοκληρωτικό ἀφανισμό.

2. Ἀποτελεῖ συγκυρία ἐκτάκτως εὐτυχῆ ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ ἐπέλεξε νὰ πραγματευθεῖ, ἀφιερώνοντας στὴ διερεύνησή του μία τουλάχιστο δεκαετία, ὁ Σπύρος Βρυώνης, κορυφαῖος μεσαιωνολόγος, μελετητὴς τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους χρόνους ἕως σήμερα, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἐνα πρῶτο θετικό γνώρισμα τῆς ἐργασίας του ἀποτελεῖ ὁ ἐντυπωσιακὸς πλοῦτος τῶν πληροφοριῶν ποὺ συνέλεξε, πρὸς κάθε κατεύθυνση, ἐκτείνοντας τὸ βλέμμα στὶς ποικίλες ἐκφάνσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ γίνεσθαι στὴν Τουρκία - πολιτικοῦ, οἰκονομικοῦ ἢ κοινωνικοῦ -, στὸν Ἑλληνισμό στὴν ἴδια τὴν Πόλη, ἀλλὰ καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα, στὴν Κύπρο, στὶς Ἠνωμένες Πολιτείες, στὶς διεθνεῖς παραμέτρους τοῦ φαινομένου, ποὺ συνέχονται μὲ τὴν ἄσκηση τῆς παραδοσιακῆς διπλωματίας ἢ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ὀρθολογικῶν κανόνων τῆς διεθνοῦς ζωῆς.

Ἡ τεκμηρίωση τῶν ἀπόψεών του, ἀποτέλεσμα, πέρα ἀπὸ ἐνδελεχοῦς, συστηματικῆς ἔρευνας τῶν προσιτῶν πηγῶν, συνδέτουν τὸ δεύτερο γνώρισμα. Πενήντα ἤδη χρόνια μετὰ τὰ γεγονότα, τὰ βρετανικά καὶ τὰ ἀμερικανικά δημόσια ἔγγραφα εἶναι, στὸ σύνολό τους προσβάσιμα, ὅπως καὶ ὑπολογίσιμο τμήμα τῶν ἀντίστοιχων ἐλληνικῶν καὶ τουρκικῶν. Πολύτιμα, ἐπίσης, ἀποδεικνύονται

τά τεκμήρια των έλληνορθόδοξων εκκλησιαστικών ιδρυμάτων της Κωνσταντινούπολης, καθώς και οι μαρτυρίες ολίγων αυστηρά επιλεγμένων ιδιωτών. Σημαντικά, τέλος, είναι όσα στοιχεία έχουν εκτοτε καταγραφεί στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο. Η υποδειγματική επιμέλεια και η σπάνια διεισδυτικότητα επέτρεψε στον συγγραφέα να αξιοποιήσει στον μέγιστο βαθμό το υλικό αυτό. Άν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι, μετά τα γεγονότα, καταβλήθηκε, κυρίως από την επίσημη τουρκική πλευρά, επίμονη προσπάθεια για τη συγκάλυψη όσων είχαν συντελεστεί, τó έργο που έπιτέλεσε προσλαμβάνει μείζονα σημασία.

Τρίτο, τέλος, επίτευγμα αποτελεί η ικανότητα σύνδεσης μεταξύ των ποικίλων επιπέδων, επί των οποίων εκτείνεται η έρευνα. Θα ήταν δύσκολο να εύρεθεί έρώτημα που δέν τέθηκε και δέν επιχειρήθηκε να απαντηθεί. Η έξονυχιστική όμως αυτή αναφορά όχι μόνο δέν αίρει την ικανότητα διάκρισης του ουσιώδους από τó έπουσιώδες, αλλά, αντίθετα, οικοδομεί και κλιμακώνει έπαγωγικά τόν αφήγηματικό λόγο. Η επέκταση, εξ άλλου, της όλης πραγμάτευσης του θέματος, σε εύρος που υπερβαίνει τά στενά χρονικά του όρια, ύπαγορεύεται από τή βούληση της αναφοράς στα γενεσιουργά αίτια και στις πολύμορφες επιπτώσεις των υπό εξέταση γεγονότων.

3. Ειδικότερα, η δομή του κειμένου βασίζεται στη διάκριση σε έξι αυτότελη κεφάλαια, συντεταγμένα κατά χρονολογική τάξη, τά όποια έμπεριέχουν τήν αφήγηση των έκαστοτε δρώμενων και τή συναγωγή των αναγκαίων πορισμάτων.

Στό πρώτο μέρος, τó όποιο φέρει τόν τίτλο «Τó υπόβαθρο και οι θεσμοί του Πογκρόμ», καταγράφεται η βαθμιαία τροπή της έξουσίας αρχικά του κεμαλικού κράτους, στη συνέχεια και του κυβερνητικού κόμματος των Δημοκρατικών, κατά των Έλλήνων της Κωνσταντινούπολης, σε έποχή που έφεραν γνωρίσματα άνδησης πολιτικής, οικονομικής και πολιτιστικής ειδικότερα ανιχνεύεται και αποδεικνύεται ó καθοδηγητικός ρόλος, η συνέργεια ή η ένοχή των στελεχών του τελευταίου, ιδυόντων και μή, στην προπαρασκευή των γεγονότων της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου.

Τά γεγονότα, καθεαυτά, εξετάζονται στό δεύτερο τμήμα του έργου: «Τó Πογκρόμ». Η αρχική διερεύνηση δέν είχε άρκεσει για να φωτίσει όλες τις πτυχές τους - τούς χώρους και τó χρονοδιάγραμμα των βιαιοτήτων, τή σύνδεση του σώματος των έκτελεστών, τις μεθόδους που επέλεξαν και τó σχέδιο που έφάρμοσαν. Ήδη, η επισήμανση πλήθους αναξιοποίητων τεκμηρίων έπιτρέπει τή σύνταξη ένός όδηγού στην επισήμανσή τους.

«Ηθικές και υλικές ζημιές, και η οικονομική και πολιτική πτυχή των αποζημιώσεων»: είναι τó θέμα που καλύπτει τó τρίτο και τó τέταρτο κεφάλαιο του

βιβλίου. Πολυδύναμη και πολύμορφη προσέγγιση του αντικειμένου: εξέταση του αποτελέσματος των βιαιοτήτων από άποψη ήθικη και νομική αντίχνευση της επίσημης πολιτικής κυρίως της Ελλάδος και της Τουρκίας, αλλά και της Βρετανίας και των Η.Π.Α., επί του θέματος των αποζημιώσεων. Ανάδειξη, ειδικότερα, των σύντονων ενεργειών της Αθήνας -υπογράμμισή αφενός της αρχικής εύδωσης των προσπαθειών της και αφετέρου της διαδοχικής, τελικά, περικοπής από την Άγκυρα, υπό διάφορα κατά καιρούς προσχήματα, του επιδικασμένου συνολικού ποσού. Δεν παραλείπεται, εξ άλλου, η αναφορά και στην πλήρη ατιμωρησία ή και η έμμεση επιδοκιμασία των ίδιων των ενόχων του έγκλήματος: τὸ Πογκρόμ θὰ χαρακτηριστεῖ ἀπὸ τὰ τουρκικὰ πολιτικὰ δικαστήρια ὡς φυσικὴ ἐκδήλωση ἐθνικῆς ὀργῆς γιὰ τὸ Κυπριακό!

Στὸ πέμπτο μέρος τοῦ ἔργου ἐπισημαίνονται τὰ πλήγματα ποὺ εἰδικότερα καταφέρθηκαν σὲ βάρος τῆς ἑλληνικῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας - βεθίλωση καὶ μίανση θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων, τόπων λατρείας καὶ συμβόλων τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἦδη, οἱ πηγές, κυβερνητικὲς καὶ ἑλληνικὲς ἐνδοκοινοτικὲς, ποὺ προσφέρονται προκειμένου νὰ φωτιστοῦν οἱ πτυχές τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου, εἶναι σχετικὰ πλουσιότερες. Ἀλλὰ καί, γενικότερα, διατυπώνεται τὸ κρίσιμο ἐρώτημα ἂν, ἢ ὄχι, ὁ ἰσλαμικὸς φανατισμὸς ἀποτελέσει, μεταξύ ἄλλων, καθοριστικὸ κίνητρο στὴν ἀνέλιξη τῶν γεγονότων τῆς 6ης-7ης Σεπτεμβρίου. Ἡ ἀπάντησις, τεκμηριωμένη αὐτὴ τῇ φορᾷ, εἶναι ναί! Καὶ τοῦτο, ὅταν ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ κατόρθωσε νὰ προστατεύσει σὲ κάθε περίπτωσι τὸς Μουσουλμάνους τῆς δυτικῆς Θράκης ἐναντι τῶν τυχόν θερμόαιμων ἐντόπιων Χριστιανῶν.

Ἡ ἀπροσδόκητη, τὸ 1960-61, τιμωρία τῶν ενόχων, κυβερνητικῶν ἰδυνόντων καὶ 592 κομματικῶν στελεχῶν τοῦ Δημοκρατικοῦ κόμματος ἐξετάζεται στὸ ἕκτο κεφάλαιο. Ἀλλοίμονο ὅμως! Ἀποδόθηκαν οἱ εὐθύνες στοὺς δύοτες χωρὶς νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ ἀδικία σὲ βάρος τῶν θυμάτων.

Δὲ θὰ ἔπρεπε, τέλος, νὰ παραλειφθεῖ ἡ μνεία τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ τὴν φωτογραφικὴ ἀπεικόνισι τῶν καταστροφῶν μέσω τοῦ πλούσιου φωτογραφικοῦ ἀρχείου ποὺ κατόρθωσε νὰ συγκροτήσῃ ὁ Δημήτρης Καλούμενος.

4. Χάρις στὴν πολυδύναμη καὶ συστηματικὴ αὐτὴ πραγμάτευσι, ὁ συγγραφέας συνάγει, ὑπεύθυνα, σειρὰ ἀπὸ καίρια πορίσματα:

- Ἐπισημαίνει καὶ ἐπιμερίζει τίς εὐθύνες τόσο στὰ ἀνώτερα κυβερνητικὰ κλιμάκια, ὅσο καὶ στὰ συλλογικὰ ὄργανα τοῦ Δημοκρατικοῦ κόμματος.
- Ἀναδεικνύει καὶ λεπτομερῶς ἀναλύει τὰ γεγονότα τῆς 6ης-7ης Σεπτεμβρίου.

- Καταγράφει επιμελώς τις καταστροφές που προκλήθηκαν και διερευνά τις συνθήκες υπό τις οποίες παρεκλύστηκε ή καταβολή της επιδικασμένης ή μη απόζημίωσης.
- Έπισκοπεί και επιβεβαιώνει την άνοδική, έκτοτε, πορεία του Ισλάμ στους κόλπους της μετακεμαλικής Τουρκίας: οί μαρτυρίες Ευρωπαίων και Αμερικανών παραγόντων, πολιτικών και εκκλησιαστικών είναι χαρακτηριστική.
- Θέτει, τέλος, το γενικό ερώτημα αν η τουρκική κοινωνία επικρότησε ή αν, και ως ποιο βαθμό πράγματι, αποδοκίμασε τις βιαιότητες της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου. Η απάντησή του είναι συνυφασμένη με την επισήμανση της αλληλεγγύης που επέδειξαν έναντι των θυμάτων μεμονωμένα άτομα και ομάδες· αλλά και δεν εξαιρεί την αναφορά στο γενικότερο φαινόμενο της κλιμάκωσης των καταπιεστικών μέτρων ή και των επιθετικών ενεργειών σε βάρος του ελληνικού στοιχείου στην ήπειρωτική Τουρκία, αλλά και, μετά το 1974, στην Κύπρο.

Συγκεφαλαιωτικά, βάσει των γεγονότων που αναδεικνύονται και των πορισμάτων που συνάγονται απορρέει η θλιβερή διαπίστωση ότι η Τουρκία, στη συγκεκριμένη περίπτωση αλλά και στη μετέπειτα πορεία της, επέδειξε το πρόσωπο «βιαστή» των αρχών και των κανόνων που διέπουν την έννομη διεθνή τάξη· και, ταυτόχρονα, άφησε τότε να διαφανούν αξιώσεις και πρακτικές που τροφοδοτούνταν από ένα ισχυρό παρακράτος.

5. Καταλήγοντας, θα ήταν ίσως δυνατό να διατυπωθεί το ερώτημα αν ο χρονισμός για τη διαλεύκανση των γεγονότων της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου 1955 είναι ο κατάλληλος, αν δεν παραβιάζει την τόσο επιθυμητή ύφεση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, αναδεικνύοντας προσκόμματα που έχουν παρεμβληθεί καθοδόν προς την επιδίωξη αυτή. Πιστεύω ότι ένα ανάλογο ερώτημα είναι καταρχήν άστοχο. Ο Σπύρος Βρυώνης ως επιστήμων ιστορικός, ή - απλά - ως επιστήμων, επιζητεί πρώτιστα την αποκατάσταση της αλήθειας, μη διστάζοντας, χάριν της αναζήτησής της να διανύσει πορεία δύσβατη. Το γεγονός αυτό οφείλει να εξαρθεί κατεξοχήν από το βήμα αυτό. Επιπλέον όμως, αν είναι τελικά δυνατό να εξυπηρετηθεί παράλληλα και η πολιτική σκοπιμότητα, καλώς νοούμενη, τούτο θα επιτευχθεί και πάλι μέσω της προσέγγισης στην αντικειμενική πραγματικότητα.

Ίδου τί υποστήριξε σχετικά ο ίδιος ο συγγραφέας - για να τερματίσω και την παρουσίασή μου με τους λόγους του - πράγματι αυστηρούς:

«Με εξέπληξε, ένωρίς στην ακαδημαϊκή μου σταδιοδρομία, το γεγονός ότι, όχι μόνο η κυβέρνηση των Η.Π.Α. και το Στάιητ Ντιπάρτμεντ, άλλ' ακόμη

και οι πανεπιστημιακοί, ήταν έτοιμοι να εκπορνεύσουν την αλήθεια έναντι χρημάτων, αναγνώρισης ή και πολιτικής αποδοχής. Επιπλέον, το επιχείρημα ότι ούδέποτε είναι δυνατόν να γνωρίζει κάποιος την «πραγματική αλήθεια», μία ανάλογη ήθικη σχετικότητα αφήνει ανοικτή την θύρα στην αυθαιρεσία, τη δικτατορία και την παραβίαση κάθε μορφής δικαιοσύνης... Το παρόν βιβλίο δέν πραγματεύεται μόνον το μείζον θέμα της διαστροφής και διαστρέβλωσης της ιστορίας εν ονόματι διαφόρων πολιτικών και προσωπικών επιδιώξεων, αλλά και την παραποίηση της αλήθειας ως ανήθικης πράξης, καθεαυτής».
